

МАНІВЦІ

Як убили провокатора Шелеспана, заспокоїлися колишні носівські повстанці. Безпосередньої загрози не було. Можна було подумати й про особисте.

Брати Сінькови щасливо побралися з коханими. Марина радісно посміхалася, бачивши, як розквітає Уляна. Навіть Петрик, що скося був поглядав на Левка, і той заспокоївся. Весела тепер Уляна, не ходить уже на важку роботу. Співає вдома, допомагаючи матері. Одне лише не подобається Петрикові — дуже вже часто цілує сестра Левка. Увечері як посідають, так усе цілуються. Забуває тоді Уляна про всіх.

Неприємно це Петрикові. Правильно, значить, плакав він на весіллі...

Як убрали вже Уляну — гарна така була — і почала вона кланятися матері і дядькові Павлові, що за батька ніби цього вечора був, — стиснулося серце Петрикові.

Не розумів гаразд, а відчував, що робиться щось таке важливе з Уляною. Що була вона своя, рідна, така Уляна, якою звик її бачити, відколи зрозумів, що це вона, сестра. Була вона ось така, понад усіх любила його, матір та батька — і коли це він повернеться з того клятого Сибіру? — а тепер зміниться якимось. Відчуває це Петрик. Тепер уже Левко... Ось і мати плачуть, благословляючи образом, і навіть дядько Павло, що раніш Дмитром називався, і той кудись убік дивиться...

І так важко зробилося Петрикові... Заховався в куток і плакав.

Знайшла його Уляна й собі розплакалася, цілуючи.

І дяк у церкві щось таке вичитує... Не подобається воно Петрикові.

— „І оставі человек отца і матер свою і прілепітся к жене своей і будут два в плоть єдину...“

Е, це нічого. Це Левкові. Щоб він батька й матір залишив ради Уляни... А, проте, навіщо так? Чим тут батьки шкодять? Та й нема їх — батько Левків у Сибіру разом із татом, а мати десь загинула жебраючи, коли Левко з Гордієм у в'язниці сиділи. На знає хіба цього дяк, що читає непотрібне?

Усміхнувся раптом Петрик.

— Як це так — „приліпиться“?

О, це зовсім добре:

— „Мужієм же любіті своя жени, бо нікто же когда плоть свою возненавіде, но да пітаєт і греєт ю...“

Мусить, значить, Левко доглядати Уляни, у церкві кажуть. О, це гірше:

— ... а жена да убоїтся своего мужа...“

Здорово тут кричить дяк, найдужче... Це, значить, щоб залякати зразу ж... Але нічого, Левко в їхній каюті мешкатиме, не так і страшно... Петрик не дасть сестру скривдити, заступиться.

І коли пригорнув Уляну до себе Левко, як сіли вечеряти, не міг на це Петрик дивитися. Право, значить, має, коли отак при людях... Такий жаль узяв хлопця, що мусів із каюти втекти.

Сів під плотом і про щось зосереджено думав.

Що казати про Уляну, навіть Олена почувала себе щасливою. Непокоїло лише одне — ану батько з'явиться відкись...

Але не встати провокаторові з ями в гайку...

Не знає цього Олена. Тому непокоїться іноді.

Сама ніколи про нього Гордієві не згадувала, заборонила це й Андрійкові. Та хлопчині відсутність батькова байдужа. Ще й краще — ніхто його не б'є. Олена не плаче. От, шкода, що мати померли... Тепер і їм легше було б, як батько десь поділися...

Здружився Андрійко з Петриком, удвох бігають. Петрик старший, то й слухався його у всьому Андрійко.

104 Хоч і спокійніше було в організації після Шелеспа нової смерті, але не все було гаразд. Виразно перемогло терористичне крило на чолі з Коцьким.

Робота непомітна, крапля в камінь, не задовольняла. А ось убити когось із найлютіших ворогів, помститися за кривду — здавалося ефектнішим.

Павло боявся, що не доживе до переможного повстання, а помститися за смерть Тетянину й двох دیگر — треба. І за різки, і за каторгу...

Левко з Гордієм, пам'ятаючи недавню в'язницю й Сибір товаришам, теж схилялися до негайної помсти.

— Убивати скрізь, із столиці починаючи, з царя й міністрів, то й полегшення народів буде...

Тому ухвалили озброюватися і навіть бомби робити.

Проти зброї ні Василь, ні Онисько, ні Трохим нічого не мали. А бомби — зайве, куди їх кидати? Та й грошей нема... І хто робитиме?

— Гроші будуть, — загадково сказав Коцький і посміхнувся до слюсаря Сивокона. — А як робити, я знаю. Невелика мудрація, хоч із горшка зроблю тобі бомбу... Аби все потрібне було... Різні бувають бомби... Микедонські, наприклад. Порожній чавунний м'яч, а в ньому вибухове. Запалив од цигарки бікфордів шнур та й кидай. А то й з бібули можна зробити.

— З бібули?

— Атож... Розтерти на порошок цукор і стільки само бертолетки взяти. Ну, ми, мабуть, будемо динамітом робити. Менший розмір. Лише пікринової кислоти важко дістати.

— А як із динаміту?

— А так — приладнюєш динаміт у чомунебудь, над ним кислоту в ампулі такій тоненькій скляній. Проти ампулки пружинку металічну. Як кинеш бомбу пружинка випростовується, розбиває ампулку, кислота на динаміт... Ну й вибух. Не велика мудрація.

— Але навіщо вони нам?

— Здадуться... Не нам, то комусь іншому... А що ж — сидіти, склавши руки?

— Скажи, ти есдек, чи есер, або анархіст?

— Я з тих, хто хоче не спати, а щось робити. Агітувати? Пропагувати? Чекай у моря погоди... Так ось гроші... Гріха не буде, коли якогось живоглота обчистити.

— А ось ти куди гнеш? Експропріяції... Не наше це.

— Наше, не наше. А як треба? Боїшся, то й мовчи. Василь мовчки подивився.

— Оце добре було б Івана Гавриловича, — не стримався Онисько. Йому дуже подобалася думка відібрати чагарбані гроші, серед яких і його піт є.

— Якого Івана Гавриловича?

— Та в Носівці „дядя“. И мене смоктав.

Більшістю ухвалили виконати. А на гроші ці купити револьверів і приладдя на бомби.

Незадоволений був Василь, але, справді, де взяти грошей?

— А де ж ті бомби робити? Не будеш отак-о в каюті...

— У Носівці в старій шахті. Ото зручно.

— Якій шахті?

Павло — колишній чорний Дмитро¹ — розповів. Яка шахта, як Столярова там ховали.

— Далеко... — сказали з жалем.

— А з носівських навряд хто візьметься...

— Піду подивлюся. Може гектографа придбаємо і будемо там проклямації друкувати... І пашпорти заберу... Як воно там у неї виходить.

— Наталя Павлівна¹ раз узялася, то зробить.

Пішов Василь до Носівки. Оглянув шахту. Справді, кращого місця на „техніку“ не знайти.

В чагарях чорніє яма. Це стовбур колишньої шахти. Стара залізна драбина. В глибині печера. Там колись переховували пораненого Столярова.

¹ Дивись першу книжку роману „На-гора“.

106 Набери харчів, та й сиди в шахті скільки хочеш... На гектографа гроші потрібні... Хай обчислять „дядю“. Життя вимагає відступу від тактики. Тактика для людей, чи люди для тактики?

Після огляду шахти, як уже смеркло, пішов Василь до Наталі Павлівни.

Як підупала знесилена революційна хвиля, — погромили організації. Хто врятувався — далі, туди, де тебе не знають. А людина без пашпорта... Важко такій людині в Російській імперії...

Осіли деякі підпільники на руднях. Потрохи зв'язувалися один із одним, відновляли зв'язки. Подивитися — шахтар як шахтар, а глибше зазирнути — велика радість була б поліції. І велике горе було з пашпортами. Вперто думали над цим підпільники. Треба налагодити фабрикацію фалшивих. Звичайно, справа не дуже важка — взяти звичайного пашпорта, витравити щавельною кислотою що непотрібне, лишити підписи й печатки. А тоді пиши яку хочеш управу, або волость, яке хочеш прізвище.

А підпільникові не один пашпорт потрібний. Сьогодні тут засипався, втік і зник — нема вже такої людини. Бо в неї вже інша наліпка, інше прізвище в новому пашпорті. Шукай, лови.

Робота з пашпортами — робота таємна. Не можна цього робити в шахтарській каюті. У Коцького квартира більша, так жінка й діти. І знов хемію треба знати, як сказав Василь. А що таке хемія, ніхто не знав. Всі розуміли, що воно щось серйозне.

— Наталя Павлівна? — нерішуче сказав Левко. — Оце коли б вона тут...

— А не тут, так що?

Ухвалили звернутися до Наталі Павлівни.

— У Носівці є двоє наших...

— Ні, треба з нас комусь, з чужих, щоб не знали

навіть, звідки. Часи тепер відомо які, хто його знає, як вона... Піду я, але — чорт — звідки вона знатиме, що я не з поліції?

— Я піду, — сказав Павло, — вона мене знає. Не скажу, де я...

— А як упізнають на рудні?

— Та хто його впізнає. Був бородатий, а тепер парубок...

Пішов Павло до Носівки. Прийшов, як смеркло вже. Став на порозі. Наталя Павлівна звела стомлені від читання очі.

— Що скажете?

— Не впізнаєте?

— Ні... Голос...

Уважно придивлялася. Згадувала.

Підійшов ближче і тихо сказав:

— Колись мене звали Дмитро Піддубний...

— А!

Схопилася радісно.

— Сідайте. Сідайте. Нізащо впізнати не можна.

Так ви тут ізнов? Безпечно можете?

— Ні, я до вас навмисне приїхав.

— Що таке?

— Справу маю...

Защепнула двері й подивилася, чи гаразд завішані вікна.

— Справа велика... Коли з нами ви...

Це образило до сліз.

Прикро Павлові, але час був суворий.

Сказав про пашпорти, про щавельну кислоту.

— Знає один товариш, що виїдає кислота чорнило.

Але як це робити? Тут образованих треба... І ніде нам до того ж.

— Це я можу... Я спробую на звичайному папері. Почитаю дещо з хемії... Спробую кілька разів, то кінець — кінцем і виїде.

108 — Але, Наталю Павлівно, за це каторга, а за необережність — смерть.

— Знаю. Інші не боялися.

Згадалася тайга. Ось цей чоловік прийняв останнє зідхання коханого.

Павло розумів думки й мовчав.

— Протягом тижня я спробую. Каторги не боюся, а зрадити...

І подивилася з докором.

— Я знаю... Але час тепер...

Недовго сидів Павло — підозрілий гість. Багато було згадувати, але не можна...

Приладнав клунка — щоб підозрінь не було — взяв — подався в темряву. Хотілося до Данилка зайти, але визнав за небережне.

Забравши в Наталі Павлівни готові пашпортові блянки, Василь повертався додому. Назустріч якесь деркотання. Наближалися вогневі очі.

— „Опаренкова машина“...

Собаки скажено гавкали. Шофер безперестанно тривив. Вибігали люди й дивилися на незнану машину.

— Свят, свят, свят, — проказувала якась бабуса — нечистий, не йнакше, як нечистий...

Діти бігали ззаду й нюхали повітря.

„Куди це він поїхав?“ Василь дивився вслід.

„Оце б нам таку машину... Але ні, сліди були свіжі... Що таке?“

Автомобіль „дяді“ Опаренка спинився коло квартири Наталі Павлівни.

Василь дуже здивувався — які такі справи можуть бути в Опаренка до товаришки Грабової....

Незадоволено крутив головою.

Як і звичайно, Іван Гаврилович довго молився богу. Старанно бив себе в груди. Подивитися, так просто святий, або принаймні найзразковіший манах.

Крикнув дітям, щоб спали, не шепталися, й собі ліг, пригадуючи, чи не забув чого зробити сьогодні. Зроблено все. Навіть бог дав несподівану маленьку раду.

Раптом занепокоївся — здається, йому в конторі дали дуже подерту й заялозену троячку.

Встав, засвітив церковну свічку — чому братчикові не взяти для потреби — відчинив скриню й розгорнув стару сорочку. В ній пачками кредитки.

Обушки, бури, забурки, сокири, дерево, динаміт і м'язи, м'язи, м'язи їх породили. З чорного поту кредитки.

Ні, троячка нічого. Заялозена, але це нічого... А що подерта, так підписи й номер є. І папірчиком заліплена. Чи вже ж таки міг би він узяти непотрібну троячку? І чи вже ж таки його, Івана Гавриловича, найзначнішого рядчика, ошукували б у конторі?

Ліг і приємно вирахував, що сьогоднішня получка більша за минулу...

Довго думав, яку б це ще раду собі попрохати...

Нарешті почав засинати.

Хтось стукає? Справді, стукають у двері.

— А хто там? Чого треба? В таку пору...

— Іване Гавриловичу! Нещастя! Завал! На другому горизонті, де ваша рада...

— Де моя рада. Зараз, зараз.

Відсунув двері.

— Ані слова, а то каюк.

Увійшли й зачинили двері. Ліхтариком блиснули по-тайним і зброєю.

— Давай гроші, живоглоте, а то куля в лоб.

Холодом торкнувся металъ.

Прокинулася родина.

— Тихше, а то бомбу кину, і всім капут. Давай гроші. Швидше.

Присягався, що нема. Вдарили в голову.

— Сьогодні ж получка. Ну...

110 — У скрині! У скрині! — крикнула Іваниха.

Забрали стару сорочку. Стовпом стояв „дядя“, лише озираючись, як зацькований вовк. Ламав руки.

— Бомбу наладнай.

— Змилуйтеся.

— Та вона нічого, як не будете ворухитися. А ворухнеться хто, або грюкне, вибухне бомба.

На ланцюжкові повісили бомбу до ручки дверей.

— До ранку йтиме машинка в ній. Як спиниться, можна виходити. А поки чикатиме, найменший рух, найменший стук — і вибух.

— Так ви ж узяли...

— Це щоб ви не бігли, галасу не здійсняли, поки ми не будемо вже далеко... Виходьте, хлопці.

Двоє вийшло. Третій згасив ліхтарика і крутив щось.

— Ми не підемо, не треба...

— Хто вам повірить? Чуєте?

Щось чикало в бомбі.

— Бувайте здорові і не ворухіться до ранку. А ти не плач — не напрацьоване взяли, а загарбане. А будеш шахтарів кривдити, ще прийдемо. Вбити б треба таку сволоч, але що діти малі...

І зник.

У темряві було страшно. Молотами било:

— Чик - чик - чик - чик...

Заплакала дитина. Мгти злякано зашепотіла:

— Цить, не плач... Цить... Бо вб'є... Грім ударить із бовби.

— Чик - чик - чик...

Іван Гаврилович тремтів і молився.

— Помилуй мя, боже...

— Чик - чик - чик...

І здавалося, що ночі не буде кінця.

— А як ошукали й усе одно вибухне... Господи, заступи й помилуй... Але казав, що малі діти... Десять фунтів свічок поставлю...

— Чик - чик - чик - чик...

— Господи, господи... Півпуда...

— Чик - чик - чик... Чик - чик...

Це не в бомбі, це в голові...

— Чик - чик - чик - чик - чик - чик...

І коли вдосвіта загуркотіла підвода так, що аж задзенькали вікна, здалося, що ось і смерть... Схлипнула жінка — не витримали нерви. А тоді почали голосити діти. Іван Гаврилович захолов. Просичав ледве чути:

— Замовчить.

Але вибуху не було. І чикання, здається, вже нема?

— Чуєш, уже не чикає...

— Де там, де там...

Прислухалися. Не добрати... А як чикає?

Іван Гаврилович на колінях поповз до дверей. Аж тут хтось грюкнув дверима в сніях.

— Не йди! Не йди!

— Вже повставали? — Сусідка дивилася, нічого не розуміючи.

Бомба — звичайний чайник, а в ньому старий будильник. Іван Гаврилович уважно розглядав його.

— „Треба буде поладнати...”

Тепер гроші в нас є, але як добути револьверів, динаміту й усього потрібного?

— Треба комусь їхати до Катеринослава в організацію... Без їхньої допомоги нічого не буде...

— Поїдеш, а там скажуть — давай сюди гроші...

— Товаришу Коцький, коли скажуть, то й віддамо... Але не скажуть. Партія не хоче цих грошей, бо вони неправильні. Ось есери забрали б безумовно.

Взявся їхати Павло, колишній Дмитро, що раніш Семеном звався.

Захорів Павло, раніше гудка на - горà подався. Кричить десятник, загрожує штрафом, але Павло своєї — хорий. І так закашлявся, що повірив кінець - кінцем десятник. 111

112 У лікарні якихось порошоків дали. Не задовольняють ці порошки шахтаря.

— Наші лікарі як? Аби день одбуту... Коли б йому яка користь...

Подався Павло до такого лікаря, що його гаразд огляне, бо це за гроші. До Катеринослава подався Павло.

Після явки послали до члена комітету на конспіративну квартиру.

На дверях оголошення: даються лекції французької мови.

— Мене прислав Івановський справити електрику.

— У нас усе гаразд.

— Крім штепселя ліворуч.

— Заходьте. Ось сюди...

У чистенькій кімнаті хтось високий сидів за столом і читав. На скрип дверей обернувся. Уважно подивився на прибулого.

А Павла здивувало. Де він бачив оцього чорнявого? Борода... Невже... неville...

— Товаришу Столяров! Це ж ви? Це ж ви?

Павло схопив за руку.

— Це ви... ви... Я— Дмитро, Дмитро Піддубний...

З Но...

Обіймалися, як найрідніші.

— А рука... рука... Як же так — рука...

— Прироблена...

І сумно-сумно посміхнувся.

І встала в пам'яті обох рудня з сусідою — заводом, Страйк, розстріл, лікарня, забута шахта... Бій... Розгром...

— Кларо!

Увійшла та сама жінка, що зустріла Павла.

— Оце один із тих товаришів, що врятував мене на рудні. У шахту ніс...

Заховалася маленька ніжна рука в великий мозолястий,

А великі чорні очі дивилися. І так дивилися, що приємно, тепло зробилося Павлові.

— Рускі робочі—герой...

— Вона в мене французенка. З Бельгії.

— З Бельгії?

— Еге ж, звідки й Ліньї, що на рудню приїздив. Так, знаєш, він до неї залицявся, а я відвоював.

— От гад. Як кішка блудливий. У нас на рудні з такою, що в матері...

— Чай,— сказала Клара.

— І до чаю, Кларето... То го, що руські люблять...

— А вона з панів?— обережно запитав Павло.

— З інтелігенції. Служив батько. Осиротіла рано. Сама родину годувала—шила, дітей учила... І тут... А я—трохи завагався, бо час був суворий—а я тут теж, як француз. У друкарні за старшого. Справа знайома, шанує хазяїн.

— Може, кому пашпорта треба, то ми можемо... У нас Наталя Павлівна налагодила...

— Е, та у вас ціла техніка...

Хоч це й проти конспірації, але довго сидів Павло у вчительки французької мови. Так багато було згадувати. Так багато треба було порадитися. Бо кому ж Павло й повірить, як не Столярову, що перший показав шахтарям шляхи до перемоги.

Багато було згадувати, багато треба було обміркувати. Тому говорилося не важливіше іноді, а те, що в голову раніш прийде. Раптом замовкали, бо те треба сказати і те, а з чого почати?

Перебивав себе Павло:

— Ай, як це добре, як це добре, що ви врятувалися. Оце тут. Яка радість буде, коли я хлопцям скажу...

— Краще було б не казати, бо час тепер...

— Але ж така радість...

— Ну, хай... Але хто знатиме, що я тут, голову мою в своїх руках триматиме... Ну, так ось, не міг 113

114 я там без роботи сидіти. І подався сюди разом із дружиною. Вона легально... А було нам із тим Ліній.

Розповів Столярів бойовому товаришеві про всю Кдирину історію. Навіть флірту з Полоцькою не випустив. Правда, червонів, розповідаючи, бо не личить же революціонераві з паніями амури розводити.

— Богу дякувати, що вийшло все на чисту воду, з задоволенням констатував Павло. — Такий гад.

— Ну, не міг я там сидіти... Тут розгром, треба збирати сили, а там суперечки — потрібне було повстання, чи ні.

— І такі є, що не треба було — кажуть? З буржуїв?

— Та де з буржуїв, з ес-деків...

— Ес-деків?

Аж злякався Павло. До чого ж це дійшло?

— Меншовики.

Як суха земля вдячно й невинно приймає довгожданні краплі дощу і все їй мало та мало, так Павло ловив слова Столярова. Все досі невідоме, неясне робилося зрозумілим, ніби не та голова.

Розповів Павло і про непорозуміння в організації. І тут усе зрозумів. Зрозумів і свої помилки.

— А Василя ви слухайтеся, — закінчив Столярів. Він із металістів сормовських. Більшовик. Терористичної настрої обов'язково треба ліквідувати. Не наш це шлях. На місце одної сволочі інша стане — і що з того? А революціонери гинуть.

— Ну ось я, ось у мене кашель, ось іздохну, може за рік... Так, без користи...

— Як без користи? Збирати сили, товаришів гуртувати? Це ж важливіше, аніж якогось там посіпав вбити. Ну, хто там каже — вмирати? Чолов'яга, як дуб. Ще підемо на бій... А зброї треба. Допоможемо вам Револьверів.

— І динаміту...

— На бомби? Нічого ж не вийде, бо вміти ж треба

— Коцький уміє.

— Ну, хай... І бомби придадуться. Тільки так робить, щоб можна було далеко кидати. Надішлемо вам організатора. Дасте йому всі явки на руднях. Ех, сам пішов би...

Сумно подивилися на руку.

— А так важко впізнати, правда? Ніби твоя борода на мене перейшла...

— Ви ж його бережіть, — сказав, прощаючись, Павло Кларі. — Він у нас...

Ніяк не міг підібрати слова.

— Він у нас... ех...

І суворо додав:

— Бо всі біди через жінку приходять...

Стиснулося серце вродливої жінки — невже вона принесє коханому нещастя?

Ніби помолодшавши, повертався Павло. Тепер він гаразд розумів завдання. То нічого, що він може не дожити, поки знову могутньо встане робітнича кляса і рішуче скаже: — Годі.

Павло збиратиме тих, що підуть на цей останній бій. Через них він заплатить і своїм ворогам. Хоч самого, можливо, до того часу покладе хорість у домовину...

Хоч усім Носівським була б велика радість почути, що Столяров керує ними через комітет, але часи були суворі. „Голову мою в своїх руках триматиме“... Ні, не скаже Павло всього. Сказав лише, що довідався, ніби Столяров живий і здоровий і знову воює за роботу правду.

— Оце коли б його сюди, — скрикнув Левко.

— Сюди йому не можна... Всі знають. А впізнає поліція — смерть.

Любить чай Коцький. А самовар маленький і старий уже. Вислали йому приятелі нового. Великого такого. 115

116 Великий і важкий самовар. А в ньому динаміт і кілька револьверів.

Блищали очі в механіка підйомної машини.

І ще гармонію одержав Коцький. У скрині гармонії Важка...

Апетит приходить із їжею. Вдалося з Іваном Гавриловичем, чому не вдасться з конторськими грішми? Коли з пошти везимуть? Не може Коцький спокійно сидіти. Гроші ж організації потрібні. Ось тих уже нема...

Тепер більшість організації рішуче заперечували проти екс'у. Відхилили пропозицію Коцького. Лише Сивокінь і запальник Павлів її обстоювали. Незадоволений Коцький. Після наради щось окремо говорив слюсареві й запальникові.

— А що — не говорив? Людей побили, а народ молчить? Бити треба, і край. Куди туг чекати, поки маса встане...

Всі мовчали. А не заперечували, значить, згоджувалися.

Новина, справді, була жаклива.

В Мокіївцях шістнадцять підпільників зібралися на нараду. Якийсь провокатор повідомив пристава. Оточили каюти і, знаючи, що зібралася вся організація, пристав вирішив обійтися без арештів.

Оточивши каюти, розпочали стрілянину. Решето зробили з каюти. Ніхто не вийшов, бо хто виходив — той падав підстрелений на порозі.

Ніхто не вийшов... Всіх повиносили. Шестеро ще дихали...

Бравий пристав у Мокіївцях. Із гвардійських офіцерів. Бешкетував, прокрався, то й вигнали з гвардії. Влаштувався в поліції, підібравши собі і стражників із гвардії. Мов дуби — поліцаї в Мокіївцях.

І в здоровенному тілі пристава не було того, що звемо „душа“.

— Ага, вся організація зібралася? Дуже добре.

Покрутили головами на рапорта про знищення злочинної організації. Незаконно, трохи жорстоко, але коли б скрізь так, то не було б зайвої мороки з арештами, судами, в'язницями... І революціонерів також не було б.

— А для прикладу нічого,— сказало начальство.

І про людське око опублікувало приставу догану за перевищення влади. Хоч і стріляли злочинці і пробитися хотіли, все таки треба було взяти їх живими для виконання справедливого суду.

— Я пропоную винести смертний вирок катюзі. Вбити падлюку не пізніше, як за тиждень.

Ніхто не заперечив Коцькому.

— Коли замість одної сволоти інша буде, то таку підібрати важко буде...

— Але ж гаспид... перемать...— не стримався Онисько.

Пристав був засуджений.

Пам'ятає Павло розмову з Столяровим. Озався :

— Раз ми єсть партія, то ми повинні попередити комітет. Не знає ж він. Вони в газеті напишуть... Хай комітет дозволить...

— Негайно треба вбити, щоб усі бачили, за що. А тут поки комітет... А ще не дозволить...

— Не може не дозволити... А що негайно, то негайно й поїхати комусь.

Павлові незручно вдруге так швидко. Онисько поїде.

— Але про пошту ні слова,— наказав Коцький.

А Ониськові була велика радість побачити Столярова. Скільки пам'ятає себе — не пригадає такої радості.

Бо через Столярова це Онисько не раб Івана Гавриловича, бо Столяров це йому — затурканому — разом із іншими шлях показав.

Не пам'ятає Онисько другої такої радості...

І почувалося, що дужа, що могутня партія, яка Столярова послала на рудні, із в'язниці видерла, знов на роботу послала. І хай що не буде, переможуть робітники, бо їхня партія така дужа.

Оце відчував Онисько, колишній раб „дядів“, побачивши Столярова, що перший приніс на рудні слово: — Товариш.

Думав товариш Столяров, товариш Володимир думав, не раз „гм“ й „отакє“ казав... товаришка Ліерман думала. Та сама маленька Ліерман, що як сестра Горохова видерла Столярова із в'язниці. Та сама, що в маленькому тілі має могутній дух. Та сама Ліерман, що без вагань на найнебезпечнішу справу піде, коли партія скаже.

Не впізнати тепер її. Була чорнява й коси довгі, а тепер руда і стрижена. Шкода лише, що очей пофарбувати не можна... Як і раніш, нагадують вони сарну — глибокі-глибокі з виразом суму, але з дужим вогнем.

Як дивилася на Столярова, теплішав вираз, був ніжним-ніжним. Ловила себе на якихось думках чи почуваннях і суворішала.

Думали...

— Хоч ми й проти терору, але такий обурливий нелюдський вчинок...

Експропріацію ж не дозволили, не міг Онисько не сказати про неї Столярову, хай собі Коцький сердиться. Дорожчі люди за гроші. Буде й того, що пристава доручили. Це небезпечно. А люди, свідомі люди, потрібні. Мало їх...

Але спізнився Онисько з заборноюю. Був кінець місяця, і надійшли на пошту гроші — першого контора платила.

Поїхав скарбник по гроші. Стражник за ним верхи. За плечима безпечно висить гвинтівка, бо ніколи в Забуринному не було жадних нападів.

Швидко радилися. Звичайно гроші надходили тридцятого, а тут чомусь двадцять восьмого...

Втрюх радилися — Коцький, Павлов і Сивокінь.

— Дорогою треба... З контори не візьмеш.

З клунками до ліска бігли — запальник і слюсар.

Передяглися. Борода, вуса, замастили сажею обличчя.

Іде скарбник. За ним стражник. Гойдається, куняючи. Раптом насторожився.

Два певних постріли.

— Стій...

Схопили коні. А стражницький мчить, волочить вершника. Назад мчить, до Твердого, де приставове управління. Недалеко...

Коні шарпалися, скарбник хитався.

— Змилюйтеся. Я ж нічого...

Забрали торбу.

— Заїдь у куші і стій півгодини. Виїдеш раніш, або скажеш щось — уб'ємо. Ну, айда до Бахмута.

Зникли в кущах. Швидко бігли балкою, роздягаючись, витираючи обличчя.

— На тобі трохи... Хто знає... Я до шурфа, а ти в інший бік. Було б і фурмана вбити...

Побіг запальник Павлов. Ось балочка поперек, нею бігти, вилізи, а там кроків за сорок і шурф.

Ось діти гуси пасуть... Ой, погано це... Ну, хай у шахті шукають...

А слюсар Сивокінь куди має бігти? Вийдеш із балки, побачать...

І куди подітися? Кінь же до Твердого побіг, зараз тривога буде.

Сховав гроші в дупло, вибравши з нього землю. Притрусив погнилим листям.

В чужу одежу загорнув борода — треба було це Павлову забрати. Загорнув ще камінців і купатися.

Глибоко в мулі чужа одежа...

Виліз і далі...

120 Спокійно купався. Вилізе, полежить на сонці і знов у воду. Гарячий день.

Пристав Винницький зібрався їхати до контори. Аж тут коняка стражникова. За п'ять хвилин мчали до ліска.

Блідий, переляканий фурман розповів, що бачив.

— Які ж вони?

— З бородами, в сажі, в нових спінжаках...

— Куди побігли?

— Туди...

„Туди“ пристав послав лише одного стражника, а сам із іншими подався в протилежний бік.

— „Коли в сажі, значить, із своїх хтось... Як би не нагоріло, що прогавив... Знайти за всяку ціну...“

Йшли щерегом, оглядаючи кожний кущик.

Ось хтось лежить. Голий...

— Хто такий? Що робиш?

— Хто такий? Слюсар Сивокінь. А що роблю? Як бачите, купаюся й на сонці гріюся... Гаряче... Це ви сгріяли з півгодини тому? А я й думаю...

— Взяти.

— Мене? Оце халепа. За що?

— Ніколи базікати. Мусимо затримати... Петрошук, Іванченко, до стану його.

Павлов байдуже одягався.

— На чужому весіллі похмілля. Хоч скажіть, що трапилося?

Гайок кінчався. Ніде нікого не було.

— „Коли один — Сивокінь, то де ж другий?“

Діти, що пасли гуси, бачили, як один чоловік вийшов із балки й подався полем. Потім упав і зник.

— А он там длюгий ішов. Той до людні... Онде-о він...

Хлопча витягло худу руку, що її не засмалило сонце, бо хоре хлопча.

Подорожній озирнувся. Побачивши стражників, не самохіть прискорив ходу. Це його згубило.

— Взяти.

Бігли стражники. Подорожній сховався за будинками.
Шукали, де подівся другий, що впав.
Чорнів вихід шурфа.

— Ага.

Але, коли він шурфом зліз до штреку, як його знайти?

Запальник Павлов не може злізти до штрека. Поламалося склепіння. Старий уже шурф.

Під землею коло штрека доглядали шурфа — все справне.

Взагалі плян був дуже добрий — заховати в шурфі гроші, злізти на штрек і...

— Я нічого не знаю...

Вгорі синіє небо, а під ногами чорна темрява. Щонайменше півтора сажнів темряви. Власти — смерть...
А склепіння зруйнувалося...

Спробував Павлов на руках спуститися, шукаючи ногою склепіння. Ось намацала нога. Тріснуло. Сунеться під ногою.

Ледве підвівся назад.

Злазити не можна. Сидіти, значить, і чекати ночі...
Але ті діти, що гуси пасли... Як бачили, як скажуть...
Ні, це дуже ризиковано було — отак, удень...

Шуміло, виходячи, зіпсоване повітря, важко дихати...

Світляний колодязь раптом ізник. Нема неба. Лише тоненькими смужечками пробивається до шурфа.

Це хтось заглядає...

— Гей, вилазь, хто є.

Павлов мовчав.

— Вилазь — кажу. Шурфа стережемо під землею і тут. Однаково здохнеш із голоду.

Павлов мовчав.

— „Пропав“.

Щось загуркотіло.

Притиснувся до стіни. Сковзнув камінь спиною. За-
крив голову сумкою із грішми. Розстібався швидко —
одежу над собою тримати.

Ні, яму видлубати...

— Вилазь, тобі кажуть, розсукин син.

Ще гуркоче. Один камінь улучив у сумку, другий
розбив пальця.

Схопився Павлов за револьвера. Стримався. Хай
гадають, що тут нікого нема. А в свідомості вперго:

— Пропав. Пропав...

Неважко було допитатися, куди щойно пішов якийсь
подорожній.

Схопили Ониська.

— Де був?

Цього Онисько сказати не може. Сказати — це Сто-
лярова видати. Ніколи цього не зробить Онисько. Хай
завдають яких хочуть тортурів.

— Де гроші?

— Які?

Це було сказано з таким здивованням, що пристав
Винницький не стримався і вдарив — навіщо так при-
ставляється, сволоч.

Слюсаря Сивоконя випустили — обидва злочинці ві-
домі. Один — Онисько, а другий у шурфі сидить.

Стояла варта в полі й на штреку. Не врятуватися
запальникові Павлову...

За плотом знайшли проклямації. Онисько викинув,
побачивши, що до нього йде поліція.

— Твої?

Думав Онисько. Як краще — чи хай підозрівають
у вбивстві, чи за проклямації хай судять. Як прокля-
мації — то де взяв? А як не витримає муки і Столя-
рова викаже? Хай за вбивство... Кара більша... Зате
Столярову не буде жадної небезпеки.

Заперечливо хитнув головою.

— Вперше бачу...

Що задумався Онисько на мить — зауважив пристав.

— „Ні чорта не розумію — на напад із проклямаціями йти... А коли не він, то хто ж? Слюсар? І чії проклямації?

— Заговориш у мене, мерзотнику. Подвійну варту.

Як була вже глуха ніч, обережно поліз на-гора Павлов. Оце вилізти біліти в простори... На рудню — певна річ — вертатися не можна...

Миготіли рівним світлом зірки.

— Та не лізь, тобі кажу, — почувся притишений голос, — хай зовсім вилізе, тоді й схопимо...

— Вартують. Пропав... Кінець...

Обурилися товариші, як почули про самовільний вчинок експропріаторів. Але сваритися не було коли. Треба рятувати якось товаришів.

— Тебе, Коцький, за це треба вбити, — сказав лише Василь, — за таке порушення дисципліни.

— Бо не вдалося...

— Але ж Ониська нізащо можуть повісити. На нього ж усі підозріння.

— Мабуть, доведеться мені втікати, написавши приставу, що другий — це я...

— Втікати?

— Атож. Тоді Ониськові буде легше, а то ж — шибениця... І я буду в безпечності, хоч і нелегальним. Фурмана ж не вбили, а він голос упізнати може...

Важко людині, що посідає певне становище, людині занумерованій, проштемпельованій документами, що дають змогу спокійно дихати, — важко із такого становища в безвість небезпечну йти.

Але слюсар Сивокінь — матрос Балтицької фльоти, кронштадтський матрос Сивокінь. З тих матросів, що не побоялися скерувати зброю проти царя. Не боїться Сивокінь нелегальщини.

124 — Пашпорта в Носівці вироблять... За тиждень, мабуть...

— То за тиждень ми й перешлем приставу твою записку. На, грошей візьми... На партію заробив, партія й дає...

— Прощайте.

Обнялися.

Ковтнула темна ніч слюсаря Сивоконя. Меншала й меншала Зазубринська організація...

Вчасно втік Сивокінь. Прийшли по нього вранці. Пригадав пристав Винницький, що підчас нападу злочинці говорили. Значить, фурман може впізнати голос.

Постановив пристав випробувати на голос Ониська й Сивоконя.

Лаявся пристав, довідавшись, що нема вже слюсаря. Що каюта розчинена і що безладдя в ній. Це свідчило, що зовсім пішов господар.

А пішов — значить, винний... Як же так його випустити? Довідаються вище, біда буде, бо роззява... Треба, значить, Ониська заперти. Щоб були обидва грабіжники... А приставу честь — не встигли накоїти, як він їх і накрив...

Облишив пристав обвинувачувати Ониська за проклямації. Вимагав зізнатися у вбивстві й пограбуванні конторського скарбника.

Заперечує Онисько.

— Та я й не йшов ліском та балкою... Я йшов із Фролівської рудні.

— А де був? Скажи, де був, то й буде видно, що до вбивства непричетний.

Де був, Онисько сказати не може.

— Брешеш, сволоч. Убив, а тепер одбріхуєшся? Хитрий. Перед убивством ховався десь чотири дні... Та ти будеш правду казати?.. Я тебе, розсукиного сина, знівечу, як бог черепаху, а правду виб'ю. Ну...

— І нічим допомогти не можна... З голоду й спраги помре... Третій день...

Сумно схилилися голови. Товариш у шурфі гине, а допомогти нічим не можна.

— Вмре...

— Або вилізе й до рук дасться... Вбити варту?

— А куди сховатися? Не встигнеш, бо тривога. Та й важко...

Схилилися.

— Хлопці. Напоїти варту. Сонним чимось.

Аж скочив Коцький. Очі блищать.

Стало питання:

— Як?

Степан, кріпильник, ще сонце не зійшло, як повертався вже з Носівки. Довгі ноги в кріпильника, а кроки швидкі, — бо товариша треба рятувати,

Іноді обережно мацав пуделочко, що дала Наталя Павлівна.

Решту взяв на себе Трохим.

Кілька разів брався запальник Павлов за револьвера... Ніж так мучитися...

Але промовляв класовий інстинкт. Невже товариші покинули його напризволяще? Не один же він, товариші на волі... Невже так і сидітимуть, склавши руки? Почуває зв'язок із класою, з товаришами Павлов. Не вірить, що отак дадуть йому загинути...

Їсти вже не хочеться. Лише все тіло якось обважніло. Такі важкі руки, ноги, голова... Коли б стоячи триматися, не встояв би вже Павлов. На щастя, ножика мав, видлубав ним нишу в породі. Можна сісти, звисивши в чорну порожню ногу. Можна навіть напівлягти. Длубаючи породу, розважається Павлов. Все якась робота...

Скільки він туг сидить? Сьогодні третій раз бачить блакить небесну, двічі бачив зірки.

Кажуть, дев'ять днів можна жити, не ївши... Де це він читав, що хтось двадцять вісім днів не їв. Лише пив воду. Ах, воду...

Ковтнув сухим горлом. Коли б води, було б ще нічого...

Лизав ножа, револьвера, щоб слину викликати.

Годинами лежав у забутті.

А коли б крові з себе виточити й пити? Легше було б?

Коли питиме власну кров, швидше помре, не дочекається допомоги...

Не може ж бути, щоб вони про нього забули. Не може бути... Не може...

Жував шкіру скарбникової торби. Ще черевики...

Довго жував, аж зуби боліли. З зусиллям ковтав.

— Не забути гроші подерти... Хай нікому... А чому це темно? День же недавно почався. Він же не спав... Заглядає хтось?

Павлов звів револьвера.

— Хай не заглядає...

Щось гуркоче.

— Грім. Це хмари сонце заступили. Дощ. Дощ може бути.

Хвилювання, чекаючи дощу, знесило. Втратив свідомість.

Холодне на нозі очутило.

Крапля води.

Лизав стіни, що по них скупко збігала вода. Перехилив голову ротом догори, притиснувшись до стіни. Жадібно ковтав брудну рідину.

Патьоки води більшали.

Вийняв із торби гроші. Мабуть, вона не пропускає води... Товста ж шкіра...

Підколупав стіну, щоб притиснути торбу щільніше. Тече вода в торбу. Чутно навіть.

Ніколи не чув запальник Павлов чарівнішої мелодії.
Сумка не протікала.

— Ні, не кинуть вони мене напризволяще.

З поважанням торби збільшувалася бадьорість.

— Поки черевики з'їм, торбу... Хтось полізе, а я його пхну... Стріляти не буду, хай гадають, що помер... А організація не спить же...

Хотілося крикнути:

— Ге-ей, живем. Є ще порох у порохівницях, є ще торба, черевики... Вода є. Живем.

— А цікаво, чи тут газ є?... Закурити б... Може, шурфом і підіймається газ?... Але в ямі...

Не хоче вже пити Павлов. Повна торба води. В черевики ще... Ні, черевики він їстиме... Ну, то що? Поки можна набрати...

Намочив також одержу. Потім висмокче...

Зробив цигарку. Махав кашкетом, щоб газ із ніші вигнати.

— Що буде, то буде...

Запалив сірника, затиснувши в кулак.

Покуривши, сів зручніше.

Дунав.

Згадував.

Задрімав.

Останньою думкою було:

— Не можуть же вони мене напризволяще...

— Катько, послухай, що скажу...

— Та тобі чого, дурнуватий?..

— Та ти слухай, діло маю...

— Диви... Отаке... І воно...

— В тебе батька зачавило пороною і ні копійки не дали?

Катька дивилася, не розуміючи.

— Не дали, гади. Сам винен, сказали.

— На мітингу тебе збили?

128 — Ну, збили... Але...

— Чекай но... Десятник тримав тебе на сортувальні, поки не збавив, а там вигнав, бо треба було інше прийняти за це саме?

Лише подивилася сумно Катька. Це все було там.

— І ось ти тепер себе за піврубля, щоб прожити...

Схлипнула Катька. Все те, що знівечило їй життя, пригадав Трохим.

— Ось брата у в'язниці тримали, коли бовкнув щось проти кривди. Там і помер...

— Чого тобі треба? Навіщо ти мені?..

Плаче Катька, що злидні й кривда людська з неї останню жінку зробили.

— Так ось не завжди так робочі поневірялися будуть...

— Га?

— Колись їхнє право буде, і тоді всім кривдам кінець...

Ще говорив Трохим. З недовір'ям слухала Катька. Не все розуміла... Але розуміла, що не завжди так, як зараз, буде...

— Є люди, є шахтарі, що дбають, як би вибороти собі право... Щоб життя по правді було...

Помовчав Трохим.

— Та коли б я їх знала, я б... Трохиме...

— Хочеш допомогти їм?

Залюбки допоможе Катька. Що може, те зробить. Але що вона може...

— Дурна ж я... Отака...

— Хіба ти винна? Але ти з робочих... Ти — наша...

— Коли б я могла, то за батька, за Онопрія... Не те, що...

Катька плакала.

— Слухай сюди, Катю...

Вдячно подивилася: всі казали на неї Катька з різними додатками — гидкими, болючими.

Michael Gold

М А Й К Л Г О Л Д

Член делегації американських проле-
тарських письменників на 2-й Світовій
Конференції Революційн. Літератури

Братерське поздоровіє
товаришам пролетарським
писарям України Радянської
владі з гегемонією лі-
тератури пролетарської

Бруно Ясенський

Харків, 15.XI.1930.

Братерське вітання товаришам пролетар-
ським письменникам Радянської України, що бо-
рються за гегемонію пролетарської літератури

Бруно Ясенський

Харків, 15/XI 1930

— Слухай, Катю, треба того, що в шурфі сидить, визволити... Він же з таких... Проти кривди... Або в голоду, або стражники візьмуть... Повісять його...

Навчив Катьку Трохим, що робити.

— Зробиш усе, двісті рублів тобі, розпочнеш чесне життя десь в іншому місці. Корову купиш, з господарства щось... Ніхто не знатиме, до чого тебе біда призвела... Заміж вийдеш... А схочеш — на революцію будеш робити...

— Та я й без грошей... Я... Невже я... Господи. Невже я не буду пропаща?

— Ні, гроші треба... На початок... А викажеш — смерть! — суворо додав Трохим.

— Ні, я не викажу, — твердо сказала Катя. — Господи, невже...

Значить, можливе інше життя... Не здохне під плотом, як непотрібна вже буде... І робити щось таке, щоб була правда...

— Ні, я не викажу...

Два стражники й двоє селян вартували шурфа. З шостої вечора до шостої ранку вартувати. Довго...

— Глянь, Катька йде... Катько, Катько!

— Та чого вам? Нема коли...

— Ой, яка роботяща... У тебе ж робота нічна... А ходи сюди...

— „Гади“...

Катька може підійти. Їй — що...

— А ви полізли б подивитися... Може, він уже неживий...

— Еге, полізь, а він стрельне... Ще днів чотири варта буде, а там полізе хтось... Оце як мене пошлють... Але пристав каже, що на восьмий день людина вже без руху лежить... Ноги готова протягти.

130 Розмова кінчилася тим, що Катька обіцяла прийти допомогти вартувати.

Дали грошей на горілку й закуску.

Ніч була хмарна, а місяць сходив дуже пізно. Це було дуже добре.

— Оце на вас три пляшки. Буде, а то переп'єтесь... А мені окремо сотка. Ну, а як із своєї дасте, то до вуха не понесу.

Швидко пили й їли. Одне — пристав перевіряти може прийти — прибандюриться й візьме прийде, щоб людям перешкодити.

А подруге — стражники й селяни були парубки. Гаяти час було нічого...

— Оце легка нам варта буде...

І один зазначив заздалегідь:

— Я спочатку...

— Побачимо, — бовкнув хтось.

— Га?

Катька зовсім не бажає сварки.

— Пийте швидше, а то холодно...

Три пляшки й сотка були незабаром порожні.

— Ходім... — промимрив один.

— Ну, йди, — байдуже згодився другий.

А решта вже куняли.

— Як у голову вдарило...

Всі змагалися зі сном. І навіть той, що з Катькою пішов, не переміг його.

За кілька хвилин усі спали мертвим сном.

Катя закричала пугальком.

Вилізло з балки трое.

— Павлов! Павлов! Запальник Павлов! Сергію! Товаришу Сергію...

Мовчання...

— Це я — Трохим та інші... Вилазь...

Мовчання...

— Невже помер?

— Давайте мотуза.

Поліз Трохим у шурф.

Щось снилося Павлову.

— Павлов, слухай... Запальник Павлов... Сергію...

Це я — Трохим...

— Га? Що? Хто такий? А, я тобі.

— Сергію, це я — Трохим. Рятувати... Живий?

— Живий... Товаришу, товаришу... Я знав...

знав... Товаришу...

Мало не впав у безодню.

— Здужаєш вилізи? Ні, мабуть...

Трохим виліз вище й одв'язав мотуза.

— На, обв'яжися... Вже? Дай помацаю...

Затягнув вузла, бо не здужав зробити це, як слід

Павлов.

— Гроші де?

— На. А то ще впускаю...

І револьвера.

— Ні, хай...

— Тягніть, хлопці.

Катя аж танцювала з радості.

— На.

— А, може, не брати? Це ж гроші...

— Бери, дурна, даємо, щоб користь із тебе була...

На ще... І змийся зараз же.

Катя віддала назад із половину.

— Прощайте. А як же я на ліворуцію? Га? Я ж хочу...

— За кілька місяців, як заспокоїться все, повідомиш, де ти. Вкажемо, до кого звернутися... Відпочинь...

— Поцілуй мене, Трохиме... По-чесному, як брат...

— Бувай здорова, товаришко Катю... Спасибі тобі... 131

132 Схлипуючи, подалася в темряву жінка. Оновлена.
Переродилася за кілька годин того незабутнього дня.

Іти кудись далеко Павлов не може.
Набирався сили на горищі. А після —
— загубився в донбасівських просторах.

Варта спала б до зміни. Але дощ пішов і розбудив.
Хай дякують йому, а то якби пристав дізнався...

— Каторга, а то й каюк... Нікому ані пари з вуст...

— Та що ми — дурні...

На десятий день полізли до шурфа. Знайшли яму.
Віддати під суд усіх стражників і селян, що варту-
вали, пристав Винницький не може... Що ж тепер буде?
Зганяв злість на Ониськові.

А за тиждень убили Мокіївецького пристава.

— Чи не пора й на спокій, — думалося Винницькому.
Чи не краще самому податися, бо вб'ють ще. А від
начальства подяки не жди... Таку справу прогавив...
Крутив у руках записку. А в ній:

— „Цим повідомляю, що експропріацію скарбника
зробили ми — Павлов і Сивокінь. Щоб не шили неза-
конну справу Ониськові Кудрику, подамо свої свід-
чення на його суд. А за лютість може бути так, як
Мокіївецькому катюзі. Хай живе революція. Смерть
катюгам“.

— І обидва підписані. Рано, але чи не подати у від-
ставку?

Нерішуче крутив пристав Винницький записку і думав.
Часи були суворі...

МОЛОТЬБА

Напруживши
З'єднані сили,
Відчувши
„Гігант“ і Турксиб,
Ще вчора
Бригади косили
Високий, квітчастий хліб.
З сільради,
З південного неба
І жайворони
І слова
Кричали:
— Закінчити треба
По-більшовицьки жнива.
Щоб в спеку степову
З колосся,
Коли вже поспіло воно,
Струмками
В ріллю
Не лилося
Зерно...
За Сюзом
Жнива розпочато.
В день піт перевесла кропив,
З піснями
В'язали дівчата снопи.
Було —
Від завзяття жарко,
Завзяття машин і людей.
Не даром
Тепер
Молотарка
Від ранку до ночі гуде.

Щораз

До закінчення ближче —

За лантухом

Лантух з плечей...

В загальнодержавне річище

Зерно

Повноцінне тече.

З радгоспів,

З артілів

Вже скоро

До міста врожай повезуть.

.

З села

Я приїхав учора —

Така далечинь неозора,

Осяяна сонцем

Путь.

Радгосп ім. Шевченка

Плуги горять,

виблискують,

Прямують у строю.

Нагостреною

низкою

Втинаються в ріллю.

Но - о, коники!

Поїхали!

Висвистує батіг,

Налиті землі

втіхою,

І груди повні втіх.

Розпеченими

іклами

Кипучий день блищить,

До праці й спеки

звикли ми,

Нехай зерниться піт!

Зворушена

й зірвана

Одвічна цілина.

Нап'ється сил

нових вона,

Цілющого вина.

— —

Зворушені

і зірвані

Важкі простори, глиб

З зубів у поля

вирваний,—

парує

чорний

Хліб...

З єврейської — П. Педа

В. ГАЙВОРОНСЬКИЙ

БРИГАДИРІВ ЗЛОЧИН

I

Ягор Ягорович, прийшовши на роботу, почув, що вчора увечорі на засіданні цехового комітету говорили про утворення такого колективу, де б усі робітники одержували платню нарівно. Старий замислився. Що ж, воно б гарно так. Прикладом, Голубов зараз виробляє мало. Він знесилів, не виробляє стільки як слід на утримання страхкаси теж не здатний: лікарі кажуть — працювати йому можна. Оце б його колективом і підтримали. Зараз користь видно!

Та можна й страхатися. А що, як почнуть ріжчи на колектив сподіватися,—тепер можна, мовляв, не спішати, все одно менше від інших не заробимо.

Ягор Ягорович до сніданку перевернув цілу гру доказів, і за колектив і проти колективу, і прийшов до думки, що колективна праця — витівка не по Головне, до чого смілива й небувала! І сусіда праворуч, і сусіда ліворуч, та й усі ріжчики, що ось за столами вишикувалися в шерг, тягтимуть не в гаман, не про себе турбуватимуться, а про всіх. Діло не погане!

Сніданком Ягор Ягорович уже сперечався, брав оборону колектив і з цього часу став, як його хтось прозвав, колективізатором. Ідея утворити колектив хопила старого, і він із нею не розлучався.

Голова цехового комітету Петро Коршунов зрозумів, що зараз найзручніший момент, коли можна старанно притягти ближче до громадського життя цеху. Він частенько підходити до столу старого, балакав із ним, ділився всіма новинами й думками про колектив.

Розмови з головою ще більше бадьорили Ягора Ягоровича, і старий, сам того не помічаючи, зробився організатором. Чи прийде на роботу, чи за сніданком, чи гудок сповістить іти додому,—його завжди атакували й закидали питаннями. Відповідав він охоче, хоча і брала злість, коли хто не згоджувався з ним. А справа кажучи, він і сам часом був не зовсім певен того, чому переконував інших. Він колектив розмальовував таким, яким він йому здавався.

Одного сніданку до Ягора Ягоровича підійшов Коршунов.

— Ну, як воно діла? Ідуть?—більше стверджував, ніж питав голова.

— Ідуть, Петре, йдуть, а не підуть — потягнемо!

— Незабаром, Ягоре Ягоровичу, збори скликати! Як гадаєш, не провалимося?

Дивним здалося запитання голови. Бо з ким не до-
шлося розмовляти, проти колективу не чути було
нічого. Висловлюють тільки різні міркування, щоб по-
ти уникнути непорозумінь. І раптом у Коршунова таке
питання! Але пильніш подивився Ягор Ягорович на
вуста і зрозумів — відповіді Коршунову не треба, бо
він знає, і цього переконаний — колектив буде!

Воно, Ягоре Ягоровичу, — ніби сам собі почав від-
повідати голова, — діла не погані, та кепсько, що Ко-
валь із Піроговим не зовсім прихильні до колективу.
Пірогов хоч одгрізається, а Коваль тільки сопє.

Старий ще поглянув на голову — той не жартує.
Вже знайдуться й справді такі, що підуть проти? Ягор
Ягорович сніданок лишив не доївши. Він обгорнув хуст-
кою шматок хліба й решту огірка.

Я з ними зараз поговорю, Петре. Як же це так
випадає? Усі за одне, а вони за друге. Не годиться,
не годиться!

Старий ішов, трохи схвилюваний. Ні коло столів,
серед цеху на солоні, де пакують скло, не видно
нікого йому було треба. Коваль і Пірогов сиділи
у червоному кутку. Коваль, звисивши чуба, грав у
карти, а Пірогов перегортав на столі ілюстровані
журнали.

Що ви, — з серцем гукнув Ягор Ягорович, і де-
в'ять із три голів відірвалися од заняття, — дивачити
думали? А ну, Пірогов, ходи сюди. А ти, Ковалю,
з сюди подавайся.

Пірогов здивовано поклав журнали й підійшов. Ко-
валь повів плечима й покинув гру.

У червоному кутку стихло.

Ягор Ягорович пильно подивився в уперті очі Пірогова.
Ти що?

Нічого, — скривив губи Пірогов.

А раз нічого, так нічого й дурня клеїти. До ко-
лективу треба йти. Ач який! П'ять років попрацював 137

138 та вже й розумніший за інших зробився. Діди тобі такі як я, й ті за колектив, а ти марудиш. Для тебе же, для дівчоти, все лаштується. А ви, чортові душі, собі під ніс брудните.

— Чого ти, старий, причепився? Що тобі треба? Ти хочеш, щоб я на тебе працював? Пробачте, бувають дурні, та перевелися.

Пірогов, даючи зрозуміти, що, мовляв, далі їм більше балакати нічого, одвернувся до стінки й почав розглядати пляката. Таке поводження самовпевненого даваки з старшим робітником обурило ріжчиків. Пірогов почував на собі докірні погляди. Довелося повернутись. Хтось здалека глушливо промовив:

— Пірогова не займайте, він сам хоче більше робляти, йому треба женитись.

— Справді, товариші, залиште його, хай йому чорт порадили з натовпу. Ягор Ягорович хотів звернутись до Коваль, але того вже не було.

— Де ж Коваль?

Всі стали оглядати навколо, наче шукали не людини, а дрібну річ.

— Втік, злякався, видно, тебе, Ягоре Ягоровичу.

Коваль у цех з'явився перед самим початком роботи. Ягор Ягорович розмову залишив до вечора. Та Коваль і ввечері зник. Другого ранку ухилитися не вдалося.

— Ти що ж, як собака від мух, ховаєшся? Для тебе добра бажається. Скажи, чому ти до колективу не йдеш?

— Скандалів не люблю.

— Яких скандалів?

— Тоді видно буде яких. Раз колектив, то й скандали дади. Я з села листи одержую, так там пишуть: один день роблять, а два на зборах сидять, скандали втихомирюють.

— Ось воно що, — засміявся Ягор Ягорович, — йшов із чим порівнювати. Чудний чоловік — то ж скажи, а то ми, розумієш?

— Ягоре Ягоровичу — подививсь у вічі Коваль, майже благаючи, — прошу, облиш мене, не хочу до колективу, — не можу, повір, не можу...

Старий завагався. Що зробиш із такою людиною? Почни приставати до нього, то він може й піде, але на роботу тоді не сподівайся. Краще почекати, поки там прийде. І Ягор Ягорович, на диво Ковалеві, мовчки повернувся й пішов.

Загальні збори проходили дружно. Доповідь Корнунова слухали тільки для порядку; всі ці фрази, замість доповіді ріжчикам були знайомі, бо до зборів про колектив наговорено стільки, що нового нічого не придумаєш. З різних місць вилітали репліки, Корнунов їх підхоплював і кидав відповіді.

Дискусія точилася теж із піднесенням настроєм, скидалося скоріше на врочисте відкриття колективу, ніж на організаційні збори. Всі деталі, всі випадки, що могли статися, вже обговорено в розмовах. Тепер лишається тільки затверджувати.

Пірогов зрозумів, що він може опинитися в неприємному становищі. Хоч офіційно до нього чіплятися не будуть, але ж від докорів місця не знайдеш. Іти одному проти всіх не варто. Бажання бути в колективі немає, бо він ніяк не вірив, щоб у ньому теж так робили, як кожен для себе. Грошей доведеться одержувати менше, ніж зараз треба, як ніколи. Йому хочеться женитися, раніше, ніж розлучитися з парубоцтвом, треба нагулятися. Пірогов з боєм у серці підвівся й виголосив величку промову.

— Товариші, я раніше не хотів зрозуміти користі колективу, а тепер зрозумів і кажу: хай живе й збільшується колектив!

Ягор Ягорович сидів у президії й почував себе так, як це бувало в нечасті дні його життя, коли все здається щасливим, радісним, приємним. Аджеж Пірогов згоден йти до колективу, а ще кілька днів тому від нього 139

140 довелося знести образу. Затримка за Ковалем, та навіть і на збори не прийшов.

— Тепер, товариші,— підвівся під кінець зборів Коршунов,— нам треба обрати ватажка, щоб за всім стояв і наводив у всьому лад. Нам треба обрати бригадира. Які будуть пропозиції?

І майже зразу в різних місцях вигукнули:

— Ягора Ягоровича!

— Давай Ягора Ягоровича!

Старому було ніяково підводити очі від столу. Він чув, що всі дивляться на нього.

— Один, два, три... нема чого й підраховувати. Одноголосно. Отже, Ягоре Ягоровичу,— вдарив Коршунов старого по плечу,— тепер ти в нас за батька на весь цех!

Забули, що на зборах має бути голова, промови в порядку — балакали один з одним, перегукуючись президією, червоний куток збоку здавався місцем, де люди змагалися, хто кого перекричить.

— Товариші, ще ж не все,— згадав Коршунов,— товариші, наш цех ударний, отже й колектив буде ударний. Заперечень немає?

Не було.

— А як буде з тими, хто до колективу не йде?

— Хто до колективу не йде?

— Коваль.

— Зняти з нього ім'я ударника!

— Зняти!

— Вірно, зняти!

Коршунов наприкінці промовив кілька урочистих слів, і збори почали розходитись. Ягор Ягорович посеред юрби й не встигав відповідати на жарти, що линули з усіх боків. Те, що його обрали на бригадира, було йому дуже приємно. Хоч він цього силкувався й не показувати перед людьми, але це було видно з його радісних очей, з його швидких рухів і міцних

наче від молоділого, голосу. Гордився, як же, так просто й сказали: батько всьому цехові. Здорово!

II

До першого числа — початку колективної праці — Ягор Ягорович дав кожному ріжчикові розписатися в списку до контори про згоду на об'єднання заробітку. Усі розписувалися просто, немов це звичайна передплата на газети. Пірогов теж розписався, хоч раніш, ніж з'єднати олівця з папером, довго махав рукою й допитувався:

— А як це воно, назавжди? Чи можна буде й виписатися?

— Навіть можна не записуватись, коли так міркуєш! Не захочеш, тебе ніхто не силуватиме.

Підійшов Ягор Ягорович і до Ковалю. Той, чекаючи на неприємну розмову, наїжачився, наче йому зараз ударять по потилиці.

— Що ж, Ковалю, лишаєшся осторонь від робітників? Своє царство в цеху будуєш? Чи може передумав, з нами будеш?

— Я й так з вами. А передумувати нічого. Що зароблю, те й моє. Ніхто мене не займатиме, і я нікому не заважатиму.

— Ех, Ковалю, Ковалю! — хотів ще додати щось старий, та тільки зідхнув.

Ягор Ягорович замовив дошку для поміток-наслідків щоденної праці, й дошка розпласталася майже на всю зовнішню стінку червоного кутка. На фарбованому дереві вишикувалися добірно написані літери прізвищ, і ще до початку колективної праці ріжчики довго простоювали, милувалися й з прізвищ і з герба, що червоно майорів зверху.

Уночі проти першого числа Ягорові Ягоровичу спалося неспокійно. Він кілька разів прокидався, дивився у вікно, — на дворі в блідім світлі плавав заспаний місяць. 141

142 Старий обережно підвівся, тільки почав схід жевріти. Помалу одягся, перекусив, вийшов на двір, і, сидючи під парканом, чекав на гудок. Дорога до заводу порожня, а за якихнебудь півгодини вона вкриється гучними голосами людей, веселими й сердитими розмовами, нею люди вестимуть у височезні темночервоні будинки силу, що зібралася за ніч, і перетворюватимуть її на скло, таке блакитне, як колір неба, хоча небо зараз не блакитне. Дим тяжко вивалюється з димарів і, не поспішаючи, густими хвилями тягнеться скільки видко до обрію й там, наче змішується з темними хмарами.

Гудок струсив селищем. Загрюкали двері будинків, почувися в дворах бухкання, відпльовування.

Ягор Ягорович повільно попрямував до заводу. Сонце вилізло з-за гори рожеве, наче його цілу ніч натирали цеглою. Двері цеху були вже відчинені. Серед будинку ходив, заклавши руки за спину, завцеху. Він прищуленим оком озирає, чи все на місці, чи все гаразд, чи не заважатиме щонебудь наступній роботі. Усе було як слід. Купи скла, невеличкими озерами, приготовані до пакування, на шайбах крейдою написано кількість, якість і розмір. Серед цеху коло присадкуватих столів наготовані для пакування сонні снопи соломи.

— Товаришу Бур'яне, доброго ранку!

— А, Ягоре Ягоровичу, доброго ранку! Що ж, доводиться тепер раненько підводитись? Ну, ну, воруши, Ягоре Ягоровичу, воруши. Та глядіть, не вдарте лицем у грязь!

На відповідь старий тільки посміхнувся. Іжакувате волосся бороди привітливо настовбурчилося.

Ягор Ягорович біля столу готувався до роботи. На руки намотав нарукавники, животу зробив захист твердою шкірою фартуха, перевірів стіл, чи не скобочився, підрахував у став'ях скло й записав.

Ріжчики були вже на місцях. Підготувалися й чекали на хвилю гудка.

Ягор Ягорович проходив коло столів і урочистим голосом сповіщав:

— Товариші, знайте: сьогодні перше число, день для нас ого-го-го який! Починаємо робить по-новому. Отож — глядіть!..

Рідко у відповідь хто промовчить. Жарти де й беруться.

Біля Коваля старий зупинився.

— Ну, як, Ковалю, не хочеш із нами?

Той довго копирсався у шафі, чогось, видно, шукав.

— Не хочеш відповідати, Ковалю, — діло твоє...

Коваль почув, як загупали важкі кроки старого, все віддаляючись, і непевно повернув від шафи голову, боячись зустрінутися з його настирливими очима. Що ж може Коваль відповісти? Він вірить, мусить у колективі бути добре, беруться до справи люди з запалом. А все таки, чого не буває — дивись, получка прийде, а в книжках солов'ї свистять. Краще підодждати.

Другий гудок. Ляснула одна шайба по столі, друга, третя, заметушилося над столами повітря, розігнане льотом скла. Засвистіли над блакитними полями алмази, відламувалися обрізані частини, й дзвін бризків заповнив цех, ніби задзвеніли тисячі різноголосих дзвінків.

Ягор Ягорович часом позирав побіч. Робота йшла як і завжди. Мигають у повітрі шайби, хутко мотаются ріжчики від столів до кабінок. Старому стало легше, навіть ноги, здавалися легші, рухались вони, як колись змолodu.

Другого ранку завцеху Бур'ян з'явився на завод, коли ще й сторож на контрольних воротах не протер як слід дрімотні очі. Бур'ян хоч і зобов'язав табельника перед початком дня вивішувати наслідки вчорашнього виробу, але ждати не став, сам узяв папірця з підрахованием увечорі метражем і на дошці крейдою коло кожного прізвища поставив цифру.

144 Ріжчики заходили в цех і прямували до кутка. Зібрався натовп. Усе гаразд. Кожний бачив, що вчора він зрізав, як завжди.

— Дивіться, а Назаров вистрибнув. У всіх не більше 220 метрів, а в нього 240! Ти, Пашко, що носа втираєш?

Усі повернулись до молодого високого парубка, що вдоволено посміхався. Ніхто більше нічого не промовив, та в багатьох з'явилося почуття досади. Немає такий уже майстер Назаров, щоб залишити цех позаду себе.

Другого дня у Назарова було 230 метрів, та він тепер не один,— уже десять чоловік догнали парубка.

Ягор Ягорович силував себе бути прудкішим, швидше класти й здіймати зі столу шайби, щоб не лишатися заднім. І старий швидко наздогнав перших. Ріжчики, що доганяли до 240 метрів, ранками біля дошки дивилися наче згори вниз, як там люди кроками метрів випереджали тих, хто ще вчора стояв позаду.

І за три тижні колективної роботи продукція 240 метрів стала нормальна, тоді тільки спало в око — Пірогов з місця не рушив.

Ріжчики, хоч нічого не казали, але позирали на відсталу цифру з усмішками.

Ягор Ягорович вирішив побалакати з Піроговим на самоті.

— Хлопче, як це розуміти, що ти сидиш на місці?

— О, папашо, це прикра помилка, — сміявся Пірогов. — Сім годин, як бачиш, на заводі не сиджу, та не менше ввечері скрізь лажу.

— Ти мені зуби не замовляй, а скажи, чому пасеш задніх? Може, сили не вистачає?

Пірогов згадав свій докір старому в червоному кутку. І зараз здавалося, що бригадир глузує. Озирнувся навколо — не слухає їх ніхто, і майже пошепки промовив на вухо:

— Сили в мене, папашо, — за таких, як ти, двох упораюсь.

Ягор Ягорович зібрав решту спокою, кріпився.

— Значить, не вмієш робити?

— Хо-хо-хо, — залився голосно Пірогов, — може навипередки візьмешся?

— Тоді ти ледар, товаришу Пірогов.

— Ні, папашо, просто не з дурних. Ну, ви вибачте, що я вас затримав, мені треба поспішати. — І хлопець пішов.

Ягора Ягоровича охопило таке обурення, що він після розмови майже побіг цехом до Коршунова.

— Хіба це можна так? Ледарювати, та ще й людей ображати!

Коршунов заспокоїв старого, розпитав, у чім річ, і сказав, що ввечері вони скличуть збори, хай колектив сам зробить висновки про вчинок Пірогова.

Ягор Ягорович став частенько поглядати в бік, де працював Пірогов. Коло столу тупцявся хлопець, як усі. Голова його була блискуча, немов полірована куля. Він для краси кожного ранку наквашував волосся ре-в'яховою олією, а іноді порскався й одекольоном.

Злість у старого розтанула й перетворилася на жалість. Молодий бо хлопець, а в добрі руки не попав, ну й гуляють дурощі по макітрі. Поживе — розумніший стане.

З такими думками виступив Ягор Ягорович і після роботи на зборах. Слідом за старим говорив Коршунов. Він гостро нападав на Пірогова. Хіба мало в цеху молодих робітників? Ось комсомольці — Москвін, Ломов, Куць. Вони перші почали давати більшу продукцію. І позапартійна молодь, така ж сама віком, як і Пірогов, а працюють скільки можна, а не скільки хочеться. На молодість вважати не можна. Коли Пірогов дезорганізує колектив, коли він ставить усіх дурнями і коштом дурнів думає поїздити, замість товариської

146 розмови з бригадиром почав з нього кепкувати, — такі робітники непотрібні. Гнати їх, щоб не ганьбили почесного ім'я колективу.

Стали обмірковувати. Велика кара, алеж інакше не можна. Одному попустити, дивися, і другий об'явиться. Ягор Ягорович погодився, що для зміцнення дисципліни Пірогова треба здихатись. Старий разом з усіма голосував за те, щоб виключити його з колективу.

Пірогов увесь час сидів мовчки, тільки зрідка кривив рота, спокійно посміхаючись. Слова він зрікся, а коли проголосували, підвівся й, ідучи до дверей, уголос, наче ні до кого не звертаючись, проговорив:

— Виключайте, побачимо, хто більше заробить!

— Побачимо, побачимо! — кинув йому дехто вслід.

З заводу ріжчики вийшли юрбою. Ковалеві хоч і не по дорозі, алеж він не відстав. Ягор Ягорович дійшов до своєї квартири й став. Зупинився й Коваль.

— Ягоре Ягоровичу, запалити в тебе є?

— Єсть.

Запалили, а Коваль м'явся, видно було, хотів щось сказати.

— Чого ж мнешся, кажи, — догадався старий.

— З чого його й починати? Одним словом, візьміть мене до колективу. Нудно самому. Роблю в цеху, а здається, наче ти в лісі. Вранці всі йдуть до дошки, а я, як вовк, сам із собою. Та до того ж і доладу все у вас діється.

— Ага, розібрало, — сміявся Ягор Ягорович, — тепер, як збори подивляться, приймуть, — твоє щастя.

Ягор Ягорович знав, що Ковалю приймуть, але він навмисне лякав хлопця, даючи зрозуміти, що до колективу не заходять та виходять, як у перші двері, що тут на дверях стоїть певний контроль.

За кілька день на дошці замість зафарбованого Пірогова було написано прізвище Ковалю. Так вирішили збори.

На кого лютував Пірогов, він і сам не знав, алеж посередині була гіркість, було бажання „показати“. Якби він побачив у комунєбудь свого безпосереднього супротивника, без ніяких вагань зірвав би на ньому свою злість. До всіх ріжчиків Пірогов ставився з холодною поблажливістю.

Робити він почав так, що сорочка йому зранку мокріла під пахвами, а до кінця дня була вже хоч викручуй. Наслідки його роботи на дошці колективу не писали, та Ягор Ягорович кожного ранку заходив до конторки, визнавав, скільки він зрізав, і сповіщав свою бригаду, що, чекаючи, чадила тютюном.

— Сьогодні в Пірогова 265!

Потім стало 273, 278, 285 і дійшло до 290 метрів.

У цеху це було навдивовижу. Ріжчики переглядалися й, дивуючись, тільки знизували плечима. Дехто навіть заздрив.

— От чорт, ну й силища в парубка, ну й шпаркий!

Ягор Ягорович, оголосивши цифру Пірогова, кожного разу додавав:

— Натиснімо й ми, хлопці. Доженемо дезертира, й - бо доженемо!

І продукція колективців знову рушила з місця. Один по одному 240 метрів почали залишати позаду. Кожного дня хоч на метр, на два, а хтонебудь заскакував уперед. Перші випереджали один одного, а задні підтягалися.

Завідувачеві цеху сортувальники кілька разів доповідали, що в склі стало траплятися більше браку. Бур'ян сповістив Ягора Ягоровича.

Старий заклопотано покрутив головою й пішов зразу оглядати брак. Коло стінки стояли відставлені шайби різних розмірів. Бур'ян підіймав скло вгору проти світла й передавав Ягорові Ягоровичу. На блакитній

148 рівнині були потріскані камінці, не одрізані як слід канти, шаршаві смуги. Бур'ян умовився з Ягором Ягоровичем, що вони завтра прийдуть раніше, ніж зазжди, і перевірять роботу ріжчиків.

І коли в цеху ще не було нікого, два чоловіка перегортали скло, як аркуші книжки, і досвідченим оком визначали — добра шайба чи погана.

Пройшли більшість столів, і тільки дві штуки трапилися негідні. А коло столу Пірогова застряли. Зразу кинулося в вічі: у інших ріжчиків скло по ребрах десятків шайб — хоч язиком лижи — рівне, а тут на цілі міліметри повипиналося, посідало, поскособочувалося.

Пірогов підійшов до столу, побачив — копірсаються в склі люди. Накинувся на них:

— З яких це пір ви стали не довіряти робітникам, га?

— З тих пір, як почали такі робітники, як ти, шкідництвом займатися.

— Прошу, товаришу Бур'яне, обережніше з виразами!

Ягор Ягорович не стерпів:

— Сучий ти син, Пірогов! Тебе не лаяти треба, а гнати з заводу в три шия. Подивися, що ти нарізав. Очі від такої роботи одвертаються. — Ягор Ягорович підняв шайбу. — Невже тобі повилазило, ти не помітив такої каменюки. За цей камінь зачепившись, ногу викрутиш, а ти його силкуєшся не помітити. Паскудиш ти один, а пляма може впасти на весь колектив!

— Ягоре Ягоровичу, не хвилюйся. Я напишу рапорт директорові. Він із ним сам знайде, що робити.

Пірогов похмурнів, мовчазний став накручувати на рукавники.

До вечора по заводу розліпили наказа, де Пірогову висловлювалося сувору догану з попередженням.

Хлопець робив як побитий. Цигарка не вилазила з зубів, дим над столом гойдався, наче з хмарки. У голові йому була якась каша. Увійде в кабінку й ніяк

не пригадає, чого йому тут треба. Не було бажання ні випереджати, ні заробляти.

Ягор Ягорович кожного дня своїми звітками дивував ріжчиків: Пірогов докотився до норми 210 метрів. А в ріжчиків змагання розгорталося. Попереду йшов Шведенко. Він міцно став на 270 і відціля намагався просуватися далі. Він починав роботу, ще й гудок як слід не розіллється, а закінчував, знов таки ще гудок заставляв скло на столі. А до 280, як хотілося, не міг добитися. Тижнів із два він був на крутій високості сам. Потім зрівнявся Яблучанський, Ломов; стали один з одним поширювати верхівку. Ріжчики ключем усе йшли і йшли вгору. Ішов і Ягор Ягорович. Алеж для нього це була важка путь. Після роботи хотілося піти до річки, посидіти з вудкою, подихати свіжим трав'янистим повітрям, та ноги не дозволяли. Начебто до колін та до п'ят поприлипало все те скло, що він порізав за день. Ходив до лікаря, той обмацав, оглянув і каже :

— Вам треба менше ноги трудити.

Ягор Ягорович тільки посміхнувся й пішов додому. Розмовляти — зайве. Від того ноги не змолодіють, коли й пояснив би, що він бригадир — повинен бути прикладом, на нього дивиться весь цех, і як почне ніг шкодувати, можуть піти всякі базікання, а за базіканням недалеко й до розладу. Станеться, сам горлянку драв за колектив та сам і руйнувати почне.

Ягор Ягорович у роботі був не останній. Позаду від усіх ослаблий Голубов, потім Орлов, що йому недавно в лікарні вирізували апендицит. Попереду Орлова дрібним бігом плентався Мищенко. Хоч він і привчився замість ходити, — бігати, алеж робив зайві рухи, — то відразу лінійки не поставить по розмірові, то ніяк шайби не розплянує як різати; через те, хоч як бігав, — далеко не забігав.

Ягор Ягорович попереду Мищенка, обійшов і ще 149

150 декого, та на тому й захолював. 255 метрів витискав, а більше діло ніяк не рухалося. Він часто, йдучи на роботу, почував у собі силу, легкість у руках і ногах і ставив собі мету — обов'язково нарізати більше за вчорашнє. Та другим ранком дошка нічим не втішала — все було, як і раніш.

Настрій у старого зіпсувався. Хоч ні від кого ще не чув зауваження, навіть на обличчях не зустрічав, щоб хтонебудь натякав або докоряв відставанням, та він на це чекав і став навколо оглядатись, насторожуватися.

Коршунов помітив у Ягора Ягоровича зміну, — зникло бадьоре погукування до ріжчиків. Раніше ранками коло дошки бадьорив людей, дух підіймав, а зараз підійде мовчки, подивиться, повернеться й до столу.

— Ягоре Ягоровичу, що з тобою? Мовчиш усе, може захорів?

— Нездатний я, Петре, в бригадири, ось воно що.

— Ну, Ягоре Ягоровичу, давай візьмемо це за жарт. Справді, не можна такі слова говорити. Ти ж сам бачиш, як розворушив наш колектив. Якби всі так не годились, як ти, то ми б ой-ой-ой яких ділов накоїли...

Одного вечора після невеликого відпочинку Ягор Ягорович надумав пройтися по селищі, прогулятися, а то він уже й не пам'ятає, коли ходив іншою дорогою, крім тієї, що вперлася в завод. Ішов старий вулицями повільно. Коло будинків на лавах у вечірній сутіні сиділи, відпочиваючи, люди, пізнавав знайомих, казав „добровечір“ і йшов далі. Звертав у один бік, у другий, попрямував потім до заводу і, опинившись перед контрольними ворітьми, здивувався: що йому тут потрібно? Та коли вже нікати, так нікати. Він у сторожа взяв ключа (ріжчики іноді приходять вечорами правити алмази) й пішов у цех. На краях довжелезного будинку миготіли дві бліді лампочки. Удень усе

тут просто, повсякденно, стоїть, схилившись до стінок, скло, скрізь перегородки. А зараз інакше. Скло здається Ягорові Ягоровичу розбурханим і раптом застиглим морем. Куди не повернися, скрізь темносині хвилі. Біля свого столу старий увімкнув електрику й сів. Проти стоїть непорізане скло. Зараз він дивиться на зеленкуваті поля скла спокійно. А завтра настане ранок, і буде старий топтати міцну підлогу доти, поки гудок не сповістить нести на відпочинок ноги, що стануть наче чужі. Несподівано для самого себе Ягор Ягорович подумав: „А що, якби зараз узяти та й зрізати з десятка шайб? Завтра б і виріб більший виявився й легше робити було б. Воно, правда, незручно, це наче б омана... А проте, кого він оманює? Себе. А для кого, для себе? Ні, для всього цеху, для колективу. У голові Ягорові Ягоровичу мотався цілий клубок обвинувачень і виправдань за нічну роботу, та все ж він, сам із себе посміхаючись, стягнув піджака, одяг фартуха та нарукавники й підійшов до став'їв сирового скла. Одну шайбу відставив, узявся рукою за верхній край і постукав алмазом по рівному полю. Скло голосно задзвеніло, даючи знати, що розколини ніде немає й можна різати сміливо. Ягор Ягорович повернув шайбу на ріг, обхопив по боках і подався до столу. Від ляскоту шайби по столові помешканням залунав глухий гул. На вікні з обрізків скла вискочила налякана мишка, прудко покрутила гостренькою мордочкою й пірнула знов у відтулину серед зрізків. Лінійка вперлася в ґратчасті пруті, що показують розміри. Алмаз біля лінійки просвистів ніжно, залишаючи ледве помітну смужку. Ягор Ягорович зрізав одну шайбу, ніби спробував алмаза, тихенько, несміливо. По другу шайбу піейшов і знов вирішав — нести чи не треба? Та після вже забулося, що він робить не в свій час, і бігав по кабінці, як повинно бігати ріжчикові. Зупинився тільки на двадцятій шайбі. Старий

152 нарізане скло поставив осторонь, щоб кому ранком не кинулося у вічі. Метрів 25, не менше, є на завтра. Це допомога велика. Наступного дня не скажуть: бригадир, а колектив не ведеш, плентаєшся. А чому б воно й ще не прийти? Все одно, вечори вільні, можна не так багацько ніжитися. Півгодини, а той годину попрацювати не важко. Для колективу це гарно. Незадоволення й докорів не буде. Дружніший колектив стане. Варто прогулятись увечері до заводу, варто!

Ідучи з цеху, Ягор Ягорович подумав: туба буде з середини замикатися. А то застануть за роботою — все таки незручно.

І після цього вечора пішли інші вечірні години. Старий знову повеселішав, його бадьорі оклики знову чулися скрізь, де він з'являвся.

Коршунов, як і ще дехто з ріжчиків, стежачи за Ягором Ягоровичем, вважали, що старий, видно, таки прихворів був, а зараз одужав. Навіть виріб підвищився. Старий перестав ранками дивитися на цифри збоку, а підходив до самої дошки й з насолодою милувався наслідками своєї роботи. Він був у першій шерзі ріжчиків.

IV

Тими днями, коли Ягора Ягоровича ще мучило відставання від людей, він забув про Пірогова. А хлопець за цей час хотів уже кинути цех, кинути кваліфікацію, що її домагався кілька років, і перейти на іншу роботу, де б не було цього остогидлого скла. Пірогов нервувався, його рухи стали різкі, і руки вкрилися частими виразками. Кров цілими днями капала на фартух, на ботинки. Він мазав руки йодом, і шкіра зробилася суха й жовта. Рани від порізів на такій шкірі слизili кров'ю ще більше.

Коршунов бачив, що з ним ставало дуже негаразд і день - кризь - день гіршало. Хлопця треба підтримати.

Коршунов після роботи стежив, щоб вийти з заводу разом із Піроговим і дорогою порозмовляти.

— Що воно, товаришу Пірогов, кепсько живеться?— почав голова. Хлопець зрозумів це, як глузування.

— А тобі хіба не байдуже? Можеш проходити,— зупинився він.

— Не сердься, товаришу Пірогов. Саме мені й не байдуже. Воно тобі кривдню: вигнали з колективу, до того ж адміністрація дала догану. Та я б порадив одну штуку. Коли хочеш бути справжнім пролетарем, то перевір себе як слід, стань собі суддею, і ти побачиш, що вірно з тобою поводитися. А як до таких висновків дійдеш, відчуєш і провину перед робітниками, тоді захочеш і виправити свої хиби. Почнеш робити не так, аби тільки не прогнали з заводу, а по-справжньому, як робітникові треба робити. Виправишся, колектив знову до себе візьме. Колектив від гарних людей відмовлятися не буде.

Пірогов слухав уважно — доторкнулися хоч і гіркі, але не ворожі слова. Та дух упертості сидів міцно. Тільки закінчив говорити Коршунов, зразу хлопець і найжачився.

— А може я судив сам себе, і суд виправдав, як тоді бути, га? Одним словом, розмови ківчені, а більше нам робити нічого. Коли хочеш, можемо пива піти випити, мені набір дають. Зайдемо?

— За пиво дякую, товаришу Пірогов, а ти все ж таки подумай про себе гарненько.

На цьому й розійшлися. Пірогов у пивницю не пішов, — він туди й не збирався йти а сказав так — повернулося на думку. Коротка розмова з Коршуновим якось підбадьорила, краще йшлося додому і їлося більше й смачніше. Стає так, що в цеху жити можна буде.

Другого дня Пірогов робив моторніше. Його виріб знову став підійматися. Придивлявся пильно до скла, 153

154 щоб не проскочив скандальний камінь або сип руха¹. Коли Ягор Ягорович згадав про історію з Піроговим, хлопець у роботі вже задніх випередив.

— Що це ти знову почав лише заробляти, чи може опам'ятався? — спитав його старий. Пірогов трохи усміхнувся.

— Піди, Ягоре Ягоровичу, у голови спитай.

— А тобі що, язика витягло?

— Та ні. Язик там, де й належить бути. Хочу, Ягоре Ягоровичу, знову до колективу.

— Ну, то ж то. Дуй, дуй! Тільки дивись!

Робота вечорами для Ягора Ягоровича стала обов'язковою. Якщо в цеху хто був, доводилося чекати, поки той піде, іноді й довго чекати, але робити треба. А то дивно буде, коли всі дні йшов переднім, а потім зразу відстане. Випадали вечори, особливо коли підповзла осінь і мрячив дощ, не хотілося плентатися до заводу. Краще б посидіти в теплі, раніш лягти, щоб більше в руки, ноги нассалося сили.

Припинилися вечірні роботи несподівано для Ягора Ягоровича.

Коршунов умовився з Бур'яном, що ввечері вони сядуть і приготують відомості. Та зразу за це не взялися, бо їх викликали на засідання до завкому. Там чманіли від цигаркового диму й гамору довгенько. Вийшли — на дворі темнота грудьми навалилася на землю.

Ключа на контрольних воротах не виявилось. Вони пішли до цеху, припускаючи, що хтось там порається з алмазами. Цех був замкнений внутрішнім замком. Сторож запевняв, що в цеху Ягор Ягорович, він узав ключа і з заводу ще не повертався. Вдруге підійшли до цеху й звернули увагу — світло в приміщенні збіль-

¹ Скляний рух — недобре зварене скло, від чого воно викривається дрібним сипом, наче позасідала мошка.

шене. Біля вікна, де на двір виливався густіший світ, Бур'ян підсадив на високий фундамент Коршунова, і перед його очима розіслалося дивне видовище.

— Що там таке? — спитав Бур'ян.

— Давай руку, злізь сюди.

Бур'ян ледве видряпався, і вони, прилипши обличчям до шибок, дивилися, як Ягор Ягорович працював.

Стук пальця по шибці стріпнув Ягора Ягоровича, і він, переставши різати, насторожив вуха. Коршунов постукав ще. Старий підійшов до вікна й побачив, що заглядають люди.

— Ягоре Ягоровичу, відчини двері.

Старий відразу розгубився, забув, що на нього дивляться, став оглядати кабінку, чи знати його роботу. Еге, знати, діватися нікуди. І він пішов одчиняти. Замок верескливо заскрипів, і по цеху розгляглося гучне тупотіння ніг.

— Що ж це ти, Ягоре Ягоровичу? — спитав Коршунов.

— Працюю, Петре — спокійно відповів старий.

— Тобі дня недосить?

— Виходить — так.

Бур'ян, здивований несподіванкою, стояв осторонь.

Коршунов хотів питати, чому старий уночі замкнувся в цеху й насамоті робить. Може, в цьому знаходить він собі насолоду, може, це яка хорість? Але раптом здогад обдав Коршунова немов холодною водою. Тепер було все просто, і від цього ставало докучно.

— Ти, Ягоре Ягоровичу, робиш злочин. Ти вбиваєш себе й обдурюєш колектив.

Старий серйозно оглядів Коршунова, і йому захотілося сміятися, ніби від нестерпного лоскоту. Сміх гнучкий, розлогий лився в сутінь настороженого приміщення.

— Знайшов злочин, нічого казати, — тяжко зідхнувши після сміху, промовив Ягор Ягорович. — За цей злочин я собі палаців набудую, так, га? Петре, та хіба 155

156 це я для себе? Для колективу ж роблю. Який тут злочин?

— А кому потрібна твоя зайва робота?

Ягор Ягорович починав сердитися. Коротке волосся на обличчі наче ворухнулося, лице, мов їжак, готове було з плечей скотитися на супротивника.

— На чортову бо матір було й голову морочити, коли моя робота не потрібна! Я всі сили віддаю для колективу, завжди в неспокої, а воно — моя робота зайва!

— Не так ти мене зрозумів, Ягоре Ягоровичу. Робітник ти потрібний. Прекрасний ти робітник, Ягоре Ягоровичу! Для цеха ти багацько зробив. А що вечорами працюєш — зайве. Колектив не для того утворювали, щоб більше заробляти. Головне в колективі — дружність і сумлінність. А в тебе немає сумлінности, Ягоре Ягоровичу!

— Воно, звісно, так, та трохи й не так. — Ягор Ягорович набрав повні груди повітря, наче скинув з плечей тягар. — Казав я тобі, Петре, — не здатний у бригадири. Так куди там! Ти й такий, ти й сякий. До того, правда, і ввесь цех на мене показав, щоб я працював. Виходило так — кинути бригадирство не можна. А чоловік я підтертий, вже спритности тієї немає, що раніш. Лишалось одне: щоб бути переднім, треба вечорами собі допомагати. Ну й пиляв помаленьку.

Закінчив старий говорити, і тиша стисла цех. Люди стояли трикутником у німому чеканні. Ягор Ягорович приготувався переносити удари Коршунових слів, бо він сердитий, очі мишами бігають. Погляд старого упав на темряву, що тиснула на вікна знадвору. В одну мить виринула квартира, тіло зразу забажало відпочинку й сну. Коршунов хотів щось сказати, та Ягор Ягорович не дав:

— Так що ж, судить, карайте за мій злочин. Хай мені буде гірше. Одроблю й спати піду. Більше я не

бригадир. Досить! Лізуть - лізуть до тебе, а потім ще й злочинцем обзивають.

Ягор Ягорович розмотав нарукавники, фартуха, замкнув шафу, одягся й увесь час не переставав буркотіти й лаятися на адресу всіх тих, хто не дає спокою. Коршунов почав був намагатися продовжити розмову, та куди там! Старий вів своє і навіть не повернувся, пішовши із цеху.

Тоді тільки вперше заговорив Бур'ян.

— От людина!

Ягор Ягорович з заводу йшов, клеочучи гнівом, у ньому все кипіло. Та поки дійшов додому, свіже повітря й темрява, яка приховувала в собі все, що могло напружувати нерви, старого заспокоїли. Був переконаний, що ніякого злочину він не зробив. Голова помиляється, і коли на зібранні почнуть про це говорити, то, крім підтримки, він нічого не почує. Правда, тепер вечорами працювати буде не треба, однаково віри його цифрам не стане. Та це ще й краще. Власне кажучи, як Петро на зборах почне говорити про нічну роботу, то можна бути йому вдячним. Погано, коли передумає. Доведеться знову лазити вечорами в цех. Як набридло!

На зборах Коршунов розповів усе по черзі, як він побачив за роботою бригадира, що вони розмовляли й як розійшлися. В дискусії виступали ріжчики й безплати, алеж, на подив старому, погоджувалися з Коршуновим, засуджували вчинок бригадира й вимагали кари - догани.

Ягор Ягорович сидів розгублений. Йому давали слово, та він відмовився. Що говорити? Коршунов міг помилитися, він один. Але збори — зовсім інша річ. Ягор Ягорович завжди до зборів ставився з великою повагою. Доводилося себе примусити погодитися — робив він недобре.

Старого обгорнула байдужість. Він із цікавістю дивився на піднесені руки, як збори вирішали йому догану. 157

Та коли слідом за винесенням догани приймали до колективу Пірогова, Ягорові Ягоровичу всередині в грудях щось ворухнулося й відчувся біль. Хлопець ледарював, псував скло, і його забирають до колективу, його вже визнали за придатного! А старого за ширість карають.

— У мене є питання, — підвівся Ягор Ягорович. — Тому, що я непридатний, то прошу звільнити мене з бригадира й оберіть когонебудь кращого.

Знову почали говорити про Ягора Ягоровича. І, що за чорт, усі—розхвалюють, кажуть, що він гарний чоловік і кращого бригадира не знайти. Ніби умовилися хвалити. Зрозумій, як хоч—б'ють і по голові гладять. Голосували ще раз, знову доручили бригадирувати надалі. Гаразд, так хай і буде, тільки дивно, чудний час настав.

Ягорові Ягоровичу після цієї історії часом було ніяково, притих, та все це пройшло, стерлося, і його бадьорий, ще дзвінкий голос можна чути в цеху щодня.

Артемівське. „Забой“.

КОСТЬ КОШЕВСЬКИЙ

ШІСТЬ ТИСЯЧ ПІДСУДІВ

КІНОСЦЕНАРІЙ НА 6 РОЗДІЛІВ

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Пам'ятник Ленінові коло заводу або на території заводу. Традиційне й розповсюджене зображення Леніна на ввесь зріст з простягнутою вперед рукою. Пам'ятник поволі повертається довкола своєї осі.

Пам'ятник ближче. Повільний відбіжний рух зупиняється. Видко найбільшу експресію простягнутої вперед руки, що вказує.

Пам'ятник ще ближче. Лише деталь голови і простягнута рука.